

PODSTICAJI AGORINDUSTRIJSKOG SEKTORA BALKANSKIH ZEMLJA

Radmila Grozdanić¹
Mirjana Radovic Marković²
Vladimir Vukotić³

Apstrakt

Tema koja se istražuje u ovom radu "Podsticaji agroindustrijskom sektoru" bazira svoje rezultate na statističkim i empirijskim podacima, primeni teorije razvoja u rešavanju problema modernizacije agroindustrije i relevantnih instrumenata podrške. Pošto zemlje Zapadnog Balkana dele istu budućnost u odnosu na zahteve procesa priključenja EU, one se istražuju kao grupa i to: glavne karakteristike agroindustrije, doprinosa privredi, problemi produktivnosti i konkurentnosti. Doprinos ovog istraživanja jeste u sugestijama novog institucionalnog i partnerskog pristupa agrarnoj politici, isticanju značaja razumevanja strukture i sistema agroindustrijskog sektora pri definisanju različitih instrumenata podrške rastu agroindustrije (Stevens i Jabara, 1988.), kao i uslova koje validna strategija sektorske politike treba da uvaži (Kaplan i Norton, 2001.) aspekte: ekonomske održivosti, socijalne, održivosti politika, fiskalnih mera i institucionalne održivosti na dugi rok.

Ključne reči: *agroindustrija, politika, zemlje Zapadnog Balkana, konkurentnost, održivost*

UVOD

U region Zapadnog Balkana spadaju Albanija, Srbija, Crna Gora, Kosovo, Bosna i Hercegovina i Makedonija. Sve te zemlje imaju istu perspektivu

¹ Prof. dr Radmila Grozdanić, redovni Profesor Univerziteta, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo Brograd, Email: sme_rada@hotmail.com

² Prof. dr Mirjana Radović Marković redovni profesor Univerziteta, Institut ekonomskih nauka Beograd, Email: mradovic@gmail.com

³ Vladimir Vukovic, MA, Direktor Opportunity banka, Novi Sad, Email: vvukovic@obs.rs

priključenja EU (osim Hrvatske koja je postala članica EU 2013., ali će se za potrebe ovog rada zbog poređenja agrosektora uključiti u analize). Region Zapadnog Balkana pokriva ukupnu teritoriju od skoro četvrt miliona km², u kome živi 21,478 miliona stanovnika, (4,31% ukupnog broja stanovnika EU-27). U periodu od 2000-2009. godine evropsko stanovništvo poraslo je za 0.4%, dok su zemlje zapadnog Balkana, Albanija, BiH, Makedonija i Crna Gora, imale sličan rast, od 0.1% i 0.5%, a u Srbiji je zabeležen pad stanovništva u tom periodu od 0.16%, te u Hrvatskoj pad od 0.29%. Od 2000- 2008. godine sve zemlje Zapadnog Balkana imale su brži ekonomski rast nego EU. Prosečni godišnji rast izražen realnim bruto društvenim proizvodom (BDP) iznosio je između 6,1% u Albaniji i 2,7% u Makedoniji i Kosovu (u poređenju sa 2% u EU 27). Prema podacima SEF za 2012. godinu:

- Albanija je imala: 3,2 miliona stanovnika, 12,7 biliona US\$ BDP, (što čini 0,03% svetskog BDP) i 3,913 US \$ BDP po stanovniku
- Bosna i Hercegovina je imala: 3.8 miliona stanovnika, 17.3 biliona US\$ BDP, (što čini 0,04% svetskog BDP) 4,461 US \$ BDP po stanovniku
- Crna Gora je imala: 0.6 miliona stanovnika, 4.3 biliona US\$ BDP, (što čini 0,01% svetskog BDP) i 6,882 US \$ BDP po stanovniku
- Hrvatska je imala: 4.4 miliona stanovnika, 57.1 biliona US\$ BDP, (što čini 0,09% svetskog BDP) i 12,972 US \$ BDP po stanovniku
- Makedonija je imala: 2, 1 miliona stanovnika, 9.7 biliona US\$ BDP, (što čini 0,03% svetskog BDP) i 4,683 US \$ BDP po stanovniku
- Srbija je imala: 7.3 miliona stanovnika, 37.4 biliona US\$ BDP, (što čini 0,10 % svetskog BDP) i 4,943US \$ BDP po stanovniku

Region kao celina ima BDP od oko 60 milijardi evra što predstavlja samo 2% ekonomije EU. Najveću i najrazvijeniju ekonomiju ima Hrvatska sa BDP od 28 milijardi evra (što je skoro pola celokupnog BDP u regionu) i BDP *po stanovniku* oko 7.000 evra (prosek u EU iznosi oko 22.600 evra). Tri godine nakon oporavka od globalne recesije zemlje Zapadnog Balkana kao grupa prolaze kroz dvostruku recesiju u 2013. godini, ekonomske i fiskalne probleme: sve je veći porast nezaposlenosti i pad potrošnje, investicija i izvoza, značajan deficit platnog bilansa kao rezultat velikog priliva roba iz inostranstva i problema u konkurentnosti na međunarodnom tržištu, velike korupcije i vremenski zahtevnih birokratskih prepreka direktnim stranim investicijama. Prema izveštaju Svetskog ekonomskog foruma o konkurentnosti 148 zemalja za period 2013-2014. godine, nacionalne ekonomije zemalja Zapadnog Balkana skoro da nisu konkurentne na međunarodnom tržištu: Crna Gora se nalazi na 65, Hrvatska na 67.mestu, Makedonija na 73., Bosna i Hercegovina na 87. mestu, Albanija se nalazi na 95. mestu po konkurentnosti i Srbija na 101. mestu.

Jedan od dominantnih sektora privrede u regionu jeste poljoprivreda. To je oblast u kojoj je zaposlen veliki broj radnika. Sa stanovišta ekonomske integracije u jedinstveno evropsko tržište sa svim njegovim propisima, neophodan je

društveno odgovoran program modernizacije ovog sektora, koji takođe predstavlja i sjajnu mogućnost s obzirom na činjenicu da se radi o ogromnom tržištu od oko 500 miliona Evropljana. Članstvo u EU je za države Balkana povezano ne samo sa šansama već i sa društvenim rizicima jačanja konkurentnosti ovog sektora u EU i razvoj održive poljoprivrede i sektora hrane u EU, što bi obezbedilo i održalo sigurna radna mesta sa dobrim uslovima rada i u Jugoistočnoj Evropi. Neophodni su dobri socijalno-ekonomski koncepti za društveno prihvatljivu modernizaciju ovog sektora i neophodno je udružiti sve snage društva, uključujući i sindikate, kako bi se sprovedla održiva modernizacija. Ovo uključuje i dalje smanjenje protekcionizma, (koji je znatno smanjen primenom Centralno - evropskog sporazuma o slobodnoj trgovini (CEFTA, 2006.) kojim su zamenjena 32 bilateralna sporazuma, a koji uključuje sve zemlje Zapadnog Balkana i Moldaviju pokrivajući tržište od 27 miliona potrošača); dalje suzbijanje tarifnih barijera i veću transparentnost, čime bi se povećala razmena na regionalnom nivou i brža integracija u međunarodno tržište. Svetskoj trgovinskoj organizaciji pripadaju Albanija, Hrvatska i Makedonija dok su za Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Kosovo i Srbiju u toku pregovori (Volk, 2010).

AGROINDUSTRIJSKI SEKTOR ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA

Ozbiljni strukturni problemi ne sprečavaju agroindustrijski sektor da zadrži važan položaj u ekonomiji i zapošljavanju u regionu Zapadnog Balkana. Dok u EU primarni sektor ima udio od 1,8% u bruto domaćem proizvodu (BDP) i manje od 6% u ukupnoj zaposlenosti, situacija na Balkanu pokazuje bitne razlike: u Albaniji primarni sektor učestvuje u bruto domaćem proizvodu sa 18,5% i u zaposlenosti sa 57%, u Bosni i Hercegovini je odnos 9,1% i 20,6%, u Hrvatskoj 6,4% i 13,2%, u Makedoniji 10,8% i 18,2%, u Crnoj Gori 7,5% i 28%¹, u Srbiji 12% i 21,4% (Grozđanić, 2013), a na Kosovu 19%. Udeo poljoprivrede u bruto dodatoj vrednosti i zapošljavanju posebno je visok u Albaniji (skoro 20% i više od 50%), dok je u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Makedoniji (oko 10% i 20%).

Tabela 1. Sektorska zaposlenost, 2000-2009.

	Poljoprivreda		Industrija		Usluge	
	2000	2009	2000	2009	2000	2009
EU 27	7.9	5.6	29.3	27.6	62.7	66.9
Hrvatska	11.7	14.1	28.7	28.6	59.6	57.3
CGora	3.4	6.5	25.9	20.7	70.8	72.8
Makedonija	25.0	18.5	35.2	29.7	39.8	51.7
Albanija	71.8	44.1	6.6	19.9	21.5	36.0
Bosna i Hercegovina	18.1	21.2	35.4	31.5	46.5	47.3
Srbija		23.9		25.3		50.8

Izvor: Eurostat

Poljoprivredno zemljište u regionu predstavlja 8% poljoprivrednog zemljišta u EU. Odnos između poljoprivredne i ukupne površine zemljišta varira od 23% u Hrvatskoj obradive površine do 66% u Srbiji, 62% u BIH, u Makedoniji 39%. 10% zemljišta je u ovim zemljama stalno pod usevima, a 20% raspoloživog poljoprivrednog zemljišta se ne koristi. U Evropskoj uniji obradiva površina se kreće oko 40%.

Tabela 2. Korišćenje zemljišta u zemljama zapadnog Balkana, 2008. (u 000 ha)

	AL	BIH	HR	XK	MAK	CGora	RS	EU 27
Ukupna površina (u 000 km²)	28,7	51,2	56,6	10,9	25,7	13,8	77,5	4.325
Poljoprivredna površina	1.122	2.136	1.289	609	1.064	516	5.065	172.485
Iskorišćeno obradivo zemljište	584	549	769	243	287	31	3093	106.751
Neiskorišćeno obradivo zemljište	b.p.	438	86	b.p. ¹	137	14	209	-
Stalni usjevi	123	100	342	6	36	16	301	59.545
Pašnjaci	415	1049	5	98	603	452	1.423	12.517
Razno	b.p. ¹	b.p. ¹	b.p. ¹	262	1	3	39	-

Izvor: Agrypolicy.net

U tranzicionom periodu poljoprivredni sektor u zemljama Zapadnog Balkana doživeo je ogroman pad, što i dalje traje. Ovo je uzrokovalo veliki broj malih porodičnih farmi koje proizvode samo za svoje potrebe i koje jedva uspevaju da opstanu, (Larson i dr., 2012.). Paralelno sa tako malim porodičnim jedinicama oformile su se kompanije prepađivačke industrije hrane sa modernim privrednim sistemima. Takvo stanje se direktno odražava na prosečnu veličinu poljoprivrednih

farmi: manje od 2 ha u Albaniji, Kosovu i Makedoniji, 3 ha u Hrvatskoj, i između 3 do 4 ha u drugim zemljama. Posmatrajući EU, gde je prosečna veličina farme 13 ha, osnovne razlike mogu se uočiti u broju farmi, koje dostižu veličinu od preko 10 ha i iskorišćenosti obradivog zemljišta. Odnos između ukupne i iskorišćene površine zemljišta, na farmama veličine od 10 ili više hektara u EU je 85%, a u zemljama zapadnog Balkana: Hrvatska 52%, Crna Gora 41% i Srbija 25%.

Tabela 3. Struktura poljoprivrednih farmi u zemljama zapadnog Balkana, 2010.

	AL	BA	HR	XK	MK	ME	RS	EU 27
Poljoprivredne farme (u 000 km ²)	357	515	1,077	177	193	43	779	13.633
Srednje veličina (u hektarima)	1,2	3,3	2,4	1,5	1,7	3,2	3,7	12,7
% farmi sa manje od 2 hektara	89	50	67	81	90	66	46	47
% farmi sa više od 10 hektara	-	4	5	1%	1%	5%	6%	20%
Poljoprivredno zemljište veće od 10 hektara (%)	-	-	52	10	13	41	25%	85

Izvor: Volk, 2010.

Velike su razlike među zemljama u poljoprivrednoj mehanizaciji tako: Hrvatska ima 2,208 traktora/100 km² (vrlo visok nivo u odnosu na EU), u Srbiji ima 1,207/100 km², u Makedoniji je visok nivo mehanizacije, a sve zemlje osim Hrvatske, imaju nizak obim proizvodnje i fertilizacije, 12 do 115 kg/ha.

Najznačajniji poljoprivredni usevi u zemljama zapadnog Balkana, osim Crne Gore, su žitarice koje pokrivaju od 40% do 65% obradivog zemljišta. Uljano seme i šećerna repa proizvode se u većoj meri samo u Hrvatskoj i Srbiji, dok duvan zauzima značajno mesto u Makedoniji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Voće i povrće spadaju u vodeće sektore u svim zemljama zapadnog Balkana. Izuzev u Srbiji i Crnoj Gori popravila se i uzgoj stoke. U većini zemalja zapadnog Balkana na prvom mestu su proizvodnja junetine ili mleka. Sektor svinjogojstva je veoma značajan u Hrvatskoj, gde i živina spada u vodeće sektore kao i u Srbiji i, u nešto manjoj meri, u Makedoniji. Sektor uzgoja ovaca i koza takođe je dosta značajan u svim zemljama zapadnog Balkana. Kada se radi o rezultatima poljoprivrede, Srbija je najveći proizvođač u regionu. Iako se nije dostigao nivo EU, u poslednjih deset godina situacija se приметно poboljšala i svedoči o pomacima u komercijalnom delu sektora, posebno kada su u pitanju efikasnost i tehnike u proizvodnji.

Organska proizvodnja. Registrovani uvoznici organske proizvodnje u EU su porasli od 2009/12 sa 500 na 3.000. Tržište organske hrane u zemljama zapadnog Balkana je vrlo malo. Najbolja je Hrvatska. Srbija ima 4.000 farmera sa 30 specijalizovanih firmi, usaglašanih sa međunarodnim standardima, 8.000 ha poljoprivrednih površina pod organskom proizvodnjom, 1-1,1% ukupnog poljoprivrednog zemljišta. Potencijalna tržišta zemalja Zapadnog Balkana za

organsku proizvodnju su: Italija, Francuska, V. Britanija i Nemačka. Ali su istovremeno i izazovi za zemlje Zapadnog Balkana u okviru tražnje za ovim proizvodima koja brzo raste prvenstveno u : strukturi proizvodnje i veličini tržišta, organskim proizvođačima, prerađivačkoj industriji organske hrane, lancima vrednosti, vladinoj politici, istraživanju i razvoju u agrosektoru i prenosu znanja, kao i u izazovima samog tržišta i trgovine, EU standardima i privlačenju potrebnih investicija.

Produktivnost. Produktivnost agrosektora ovih zemalja osim Hrvatske, je vrlo niska, tako da je najniža u Albaniji, USD 2,349 i Crnoj Gori, 2,656 USD.

Tabela 4. Dodata vrednost po radniku u Balkanskim zemljama u USD

Albanija	Bosna i Hercegovina	Hrvatska	Makedonija	C.Gora	Srbija
2.349	14.299	15.137	5.811	2.656	3.218

Izvor: Svetska banka

Spoljna trgovina. Značajni elementi u analizi razvoja poljoprivrednog sektora potiču iz trgovinskog bilansa, gde skoro sve zemlje zapadnog Balkana pokazuju strukturne slabosti. Deficit zemalja zapadnog Balkana u trgovini sa EU je bio 30% bl. USD, u periodu od 2000 - 2009.godine (60% Albanija, Srbija 9%). U Crnoj Gori se manje od 40% ukupnog uvoza odvijao sa EU-27, dok se isto odnosi na više od 60% uvoza u Albaniju i Hrvatsku. Deficiti u spoljnoj trgovini roba na asimetričnim internim tržištima većine država zapadnog Balkana posledica su činjenice da EU liberalizuje svoje mere trgovine u odnosu na potpisnike Sporazuma o asocijaciji i pridruživanju mnogo brže nego što oni efikasno sprovode trgovinsku liberalizaciju u odnosu prema EU. Iako u porastu, kako na regionalnom tako i na međunarodnom nivou, uvoz – izvoz prehrambenog sektora je još uvijek daleko od mogućnosti. Jedina zemlja koja je posljednjih godina uspjela da postigne pozitivan bilans u tom pravcu je Srbija. Poljoprivredni sektor pokriva manje od 10% uvoza samo u Hrvatskoj i Srbiji, dok se u drugim zemljama približava ili čak premašuje 15%. Kada je reč o izvozu, izuzimajući slučaj Srbije, u drugim zemljama procenat je neuporedivo niži i kreće se od 6,6 % u Albaniji, do 6,3% u Bosni. Od svih zemalja zapadnog Balkana samo Srbija, koja je takođe i jedini neto izvoznik poljoprivrednih proizvoda i hrane, pokazuje značajnu konkurentnost cena dok je u ostalim zemljama konkurentnost cena ograničena na proizvode poput žitarica i industrijskog bilja (u Hrvatskoj), duvana, nekog voća, povrća i vina (u Makedoniji, Crnoj Gori). Od stoke samo jagnjetina ima konkurentne cene u većini zemalja zapadnog Balkana. To su takođe vodeći izvozni proizvodi. Izvoz je pre svega zastupljen u vidu sirovina i proizvoda sa malom dodatnom vrednošću (obrađeni proizvodi). Većina izvoza agro-hrane odvija se sa zemljama u regionu (zapadni Balkan), na drugom mestu su zemlje EU, dok su, kada se radi o uvozu,

sve destinacije ravnomernije zastupljene. Izuzetak predstavlja Albanija gde je trgovina sa EU daleko značajnija i kod izvoza i uvoza.

Nacionalna i regionalna tržišta i intraregionalna trgovina i dalje su veoma značajni u ovim državama. Ekonomska integracija među državama zapadnog Balkana predstavlja kontinuum od plitke do duboke integracije. Iako se klasična liberalizacija trgovine fokusira na ukidanje tarifa i kvota, mnoštvo drugih prepreka opstruira trgovinu i protok resursa između nacionalnih ekonomija: od graničnih politika poput neophodnih carinskih dozvola i sertifikata do horizontalnih politika (tj. politika koje regulišu konkurentnost, ili propisa koji regulišu klimu za strane direktne investicije). Trgovinska integracija između zemalja zapadnog Balkana dozvolila je pojavu proizvodnih mreža, angažovanje spoljnih kompanija za obavljanje nekih zadataka, menadžment lanaca snabdevanja pri čemu su faze individualne proizvodnje sve više fragmentisane. Faze proizvodnje sele se u druge zemlje sa komparativnim prednostima (tj. u zemlje sa niskim cenama rada za radno intenzivne poslove). Nacionalne vlade su stoga u potrazi za izvorima kapitala ne samo u zemljama OECD već i u zemljama srednjeg nivoa prihoda koje su bogate resursima i beleže rast poput Turske, Rusije, Kine, Azerbejdžana i Ujedinjenih Arapskih Emirata.

Ruralni razvoj. Veliko siromaštvo, problemi loše infrastrukture, javnih ustanova (zdravstva i obrazovanja), kao i nemogućnost zapošljavanja, su uticali na stalne migracije, pogotovo mladih, pad i depopulaciju ne samo u ruralnim i perifernim zonama, već i u malim gradovima koji često imaju važnu ulogu u pružanju osnovnih usluga ovim ruralnim područjima. Dalji uticaj je na gubitak tradicije, istorije i prirodnih bogatstava narušenih u prethodnom periodu (Radović-Marković i dr., 2013.).

Tipovi ruralnih zajednica na Balkanu se mogu kategorisati kao (Prevekalis, 2007.): planinske zajednice stočara i zemljoradnika, poljoprivredne zajednice u nižim planinsko-brdskim predjelima, zajednice poljoprivrednika u ravničarskim predjelima, te Mediteranska sela (obalna područja i ostrva). U zemljama Zapadnog Balkana ukupno seosko stanovništvo broji oko 46%. Uzimajući u obzir veličinu ruralnih oblasti, procenat populacije koja živi u njima i velikog značaja poljoprivrede za nacionalne ekonomije, jasno je da ruralni razvoj mora postati oblast politike od vitalnog značaja. Agrobiznis kao sinergija različitih privrednih oblasti u proizvodnji, distribuciji i prometu proizvoda prehrambene industrije predstavlja strateški oslonac ekonomije ovih zemalja koje imaju veliki potencijal za razvoj agrobiznisa i šansu da obezbede održivu i konkurentnu poziciju na globalnom tržištu. Kako bi zemlje Regiona razvile svoju industrijsku bazu i učvrstile dugoročnu makroekonomsku stabilnost, potrebno je intenziviranje međutržišne saradnje u cilju obezbeđivanja svežeg investicionog priliva. Potreba za investicijama je velika u svim sektorima, duž celog tržišnog lanca i kod svih grupa proizvođača. Agrobiznisu Regiona potrebne su investicije u opremu i znanje koje bi doprinele stabilnosti domaćeg i povećale konkurentnost na globalnom tržištu.

Zemlje zapadnog Balkana trebalo bi više da budu u stanju da ispune zahteve koji se pred njih stavljaju u okviru priključenja EU u oblastima: politike konkurencije, razvoja poljoprivrede i ruralnih oblasti, bezbednosti hrane, veterinarske i fitosanitarne politike, ribarstva, regionalne politike, koordinacije strukturnih instrumenata, pravosuđa i osnovnih ljudskih prava, pravde, mira, bezbednosti i životne sredine.

Očekivanja u 2014. godini. Očekuje se da objavljeni rast (SEE br. 6/2012) 2013., dostigne prosek od 1,6 procenata, uz velike rizike: (efekti „fiskalne litice“ SAD), neizvesan oporavak evrozone i visoke cene potrošačkih roba, zabrinjavajući rizik od šoka zbog novih cena hrane koje bi mogle da pogoršaju siromaštvo i povećaju pritisak na srednju klasu. Očekuje se oporavak ukupnog privrednog rasta ovih zemalja zbog oporavka poljoprivrede, izvoza automobila iz Srbije i nekih povoljnih uslova spoljne i domaće potražnje (pod pretpostavkom da se neće ostvariti opasnosti od rizika po evrozonu i globalnu ekonomiju). Makroekonomska i strukturna agenda za zapadni Balkan uključuje reforme: tržišta rada, obrazovanja, trgovinsku integraciju, poboljšanje poslovnog okruženja i konkurencije, pojednostavljenje propisa koji se odnose na poslovanje, bavljenje pitanjima vladanja i jačanjem prava koja proizlaze iz ugovora i vlasništva. Region bi mogao da profitira i od usklađivanja propisa duž granica i produbljavanja trgovinske i finansijske integracije. Evropska investiciona banka (EIB), Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD) i Svetska banka objavile su Zajednički akcioni plan za rast u Centralnoj i Istočnoj Evropi, kojim bi dale podršku rastu i zapošljavanju od 30 milijardi evra, što će biti na raspolaganju zemljama zapadnog Balkana kroz Investicioni okvir za zapadni Balkan sa ostalim međunarodnim finansijskim institucijama kao verovatnim kanalima za pomoć. IPA fondovi biće takođe veoma značajni za pružanje podrške zemljama zapadnog Balkana u oblasti institucionalnih reformi, prekogranične saradnje i ekonomskog, socijalnog i ruralnog razvoja.

PODSTICAJI AGROINDUSTRIJSKOG SEKTORA ZAPADNOG BALKANA

Većina zemalja zapadnog Balkana ima visok prirodni potencijal poljoprivrede (relativno jeftinu radnu snagu, resurse zemljišta i vode i dobre klimatske i zemljišne uslove za određene proizvode poput: duvana, voća i povrća, vina, žitarica i mesa. Postoje i visoko-produktivne poljoprivredne oblasti sa dobro integrisanim ekonomijama u severnom delu Balkanskog poluostrva (basen Save, Dunava, Panonska nizija), povoljni zemljišni i klimatski uslovi za kapitalno intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju kao i bitan ljudski kapital, razvijeno preduzetništvo, dovoljno raznovrstan industrijski sektor i infrastruktura.

Ciljevi savremenijeg prisutpa u definisanju mera i politika podsticaja agroindustrijskog sektora se stoga situiraju upravo u: obezbeđenje javnih dobara i

formulisanje i implementaciju politika koje će olakšati efikasnu trgovinu u okviru agroindustrije; kreiranje novih i poboljšanje postojećih inovativnih institucija koje jačaju povezanost MSP i pristup malih farmera nacionalnom, regionalnom i globalnom agrobiznisu i lancima snabdevanja u agroindustriji; pružanje informacija o mogućnostima i inovativnim alatima u okviru instrumenata investicionog kapitala i menadžmenta rizika poljoprivrednim preduzećima kako bi se povećala konkurentnost agroindustrije. Izazovi konkurentnosti posebno podvlače potrebu reforme politika razvoja poljoprivredne i ruralnih oblasti u odnosu na pravila i propise u okviru Svetske trgovinske organizacije i drugih međunarodnih organizacija. Revitalizacija bi u tom smislu podrazumevala definisanje i primenu podsticaja koji će ubediti ekonomske aktere u ruralnim oblastima na zapadnom Balkanu (tj. poljoprivredne proizvođače, upravnike šuma) da ulažu i proizvode.

Mogućnosti za intervencije su u tom smislu podsticaji: *zasnovani na tržištu i podsticaji zasnovani na javnim dobrima*. Međutim, politike revitalizacije država zapadnog Balkana zavise od podsticajnog makroekonomskog okruženja i odgovarajućeg institucionalnog okvira koji bi trebalo da bude integralni deo sektorske politike razvoja agroindustrije. Te aktivnosti na nivou država zapadnog Balkana mogle bi da razviju viziju „moderne i održive agroindustrije” bazirane na:

- efikasnosti i efektivnosti porodičnih poljoprivrednih gazdinstava i promociji poljoprivrednih preduzeća kroz učešće u privatnom sektoru u cilju postizanja značajnih rezultata na kratkoročnom i dugoročnom planu sa fokusom na razvoj različitih lanaca vrednosti (hrana, peri-urbana poljoprivreda, izvozne žitarice, uzgoj u kratkim ciklusima, agro-šumarski proizvodi, neindustrijsko ribarstvo i akvakultura sa Regionalnom mrežom dobavljača (agrodilera),
- razvoju obrade proizvoda, jačanju podrške operatera, promociji nacionalne, regionalne i međunarodne trgovine i jačanju kapaciteta i uloge lokalnih i regionalnih proizvođača koji predstavljaju najjaču komponentu u lancu vrednosti hrane iz poljoprivrede u državama Zapadnog Balkana.

Fokusi mogućih interesa

Fokusi mogućih interesa država zapadnog Balkana bi mogli da budu: biotehnologija i njena primena u proizvodnji hrane, adekvatan odgovor na GMO (genetski modifikovane organizme) koji se koriste u proizvodnji hrane i tehnološkim rešenjima budućnosti; korporativni menadžment i sindikati koji bi trebalo da budu u stanju da jasno identifikuju dodatnu vrednost koju donose aktivnosti koje za cilj imaju prognozu u poređenju sa već postojećim sistemima strateškog planiranja i da ih promovišu i uključe u programe obuka o socijalnim partnerstvima i industrijskim odnosima s ciljem, unapređenja socijalnog dijaloga na nivou sektora i države kako bi bili aktivniji. To je i cilj daljih aktivnosti tržišta

rada. Trenutni tržišni trendovi za većim kvalitetom, svežom, organskom, praktičnom hranom pogodniji su za veći broj poljoprivrednih proizvođača, kompanija i malih i srednjih preduzeća zbog blizine tržišta. Globalizacija posla i sve veća potreba za bržom komunikacijom nameće potrebu korišćenja u mnogo većem obimu novih tehnologija. Sve više hrane koja se jede izvan doma i interesovanje potrošača za funkcionalnom hranom sadrži nove izazove za koje su potrebne nove tehnologije i marketinška rešenja.

Podrška poljoprivrednom sektoru i ruralnom razvoju. Iako su još uvijek daleko od podrške koju imaju poljoprivrednici zemalja EU, budžet za poljoprivredu, skoro svih zemalja zapadnog Balkana polako se povećava. Uprkos tome postoje i dalje velike razlike. Proces konsolidacije javne pomoći poljoprivredi vjerovatno će biti usporen zbog međunarodne finansijske krize, budžetskih i fiskalnih deficita, što dalje utiče na nedostatak stabilnosti agroindustrije i konzistentnosti. Česte promene na godišnjem nivou i nedostatak prioriteta vlada, destabilizuju i otežavaju rad poljoprivrednika naročito kada su u pitanju dugoročni planovi. U pogledu mera za plaćanje unutar budžeta namenjenog za poljoprivredu i ruralni razvoj, najčešće korišćena tipologija je direktno plaćanje koja u sebi sadrži različite opcije: od plaćanja repromaterijala u Srbiji, plaćanja po jedinici proizvedenog u Bosni i Hercegovini, do onih koja se zasnivaju na površini zemljišta i broju stoke, kao sto je slučaj sa Hrvatskom i Makedonijom. Razlike između navedenih mera plaćanja i onih koje su namjenjene za podršku ruralnog razvoja, još uvek su veoma značajne, kao i uvažavanjenovog modela prelaska sa sektorske ka teritorijalnoj politici razvoja. Koncepti kao što su integrisani pristup i multifunkcionalnost su uveliko uključeni u razvojne strategije i programe, ali je njihova primena teška, pa su zato i inicijative koje predviđaju uvođenje korporativnih usluga u kompanijama (energetika, zaštita životne sredine, turizam) još uvek ograničene. Decentralizacija i stvaranje dijaloga, uključuje ne samo privatne i javne institucije, nego i dijalog među institucijama što iziskuje sve veće uključjenje radnih grupa i komunikaciju sa različitim ministarstvima, povezivanja udruženja civilnog društva i institucija (čiji odnos je češće konkurentan i nekohezivan, Karajkov, 2008).

Institucionalni kapacitet za definisanje i primenu podsticaja u agrosektoru i dalje je slab u svim državama regiona. Reforme se odvijaju sporo i politička volja za uvođenjem promena je nedosledna. Ljudski resursi su neadekvatni na svim nivoima i uglavnom nedostaje ljudi, kapaciteta, znanja i relevantne stručnosti da bi se odgovorilo na sve izazove modernog, konkurentnog sistema proizvodnje hrane poljoprivredom ili na različitost problema u nerazvijenim ruralnim oblastima. Te slabosti su posledica nedostatka pouzdanih informacija o ekonomskoj situaciji u poljoprivredi i ruralnim oblastima. Još ne postoje adekvatni registri poljoprivrednih proizvođača i sistemi identifikacije životinja u svim zemljama. Informacioni sistemi poput FADN i EAA koji se primenjuju u državama članicama EU još ne postoje, ili su još u veoma ranoj fazi razvoja. Intra-institucionalni i inter-

institucionalni mehanizmi koordinacije postoje u malom broju zemalja što vodi u političku nedoslednost i ograničenu stratešku harmonizaciju ciljeva, politika i mera.

Ograničenja modernizaciji podsticaja

Ograničenja modernizaciji podsticaja za razvoj agorindustrijskog sektora u zemljama zapadnog Balkana mogu da se kategorizuju kao:

1. Ograničenja vezana za ekonomske snage:
 - Loša infrastruktura u ruralnim oblastima: posebno putevi i javni saobraćaj, od posebnog su značaja za planiranje budućeg regionalnog i ruralnog razvoja. Ruralne oblasti karakteriše nedostatak osnovnih usluga (vodosnabdjevanje, kanalizacioni sistemi, zdravstvene usluge i obrazovne ustanove) i loša fizička infrastruktura,
 - Obezbeđenje socijalnih usluga (obrazovanja, zdravstvene nege, nege starijih lica, itd.) u ruralnim oblastima je skuplje i neke države su prisiljene da prestanu sa pružanjem tih usluga zbog nedostatka budžetskih sredstava. Stoga je sve manja ponuda usluga socijalne zaštite, a i usluge koje se nude odvijaju se preko loše osnovne infrastrukture,
 - Loša konkurentnost ekonomskih aktivnosti u ruralnim oblastima (poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo, sektor proizvodnje hrane, ruralni turizam, industrija usluga); nerazvijena osnovna opštinska i osnovna infrastruktura u ruralnim oblastima; nerazvijen pristup ruralne populacije i privrednih subjekata u ruralnim oblastima javnim institucijama i uslugama (telekomunikacije, javni saobraćaj, obrazovni i informacioni sistemi, zdravstvo); oblasti oštećene u ratu uključujući visok procenat miniranog zemljišta; depopulacija ruralnih oblasti; nepovoljna starosna i rodna struktura ruralne populacije (18,9% populacije u ruralnim oblastima je starije od 60 – žene, a 65 godina – muškarci); nizak stepen obrazovanja ruralne populacije; slaba aktivnost ili nepostojanje regionalnih i lokalnih institucija sa kompetencijama za razvoj ruralnih oblasti; neadekvatna koordinacija programa i aktivnosti u pravcu raznih privrednih aktivnosti u ruralnim oblastima,
 - Pristupi prilagođeni regionima koji pokrivaju sve aktivnosti i koji su multisektorskog karaktera uključujući poljoprivrednu proizvodnju i ostale ruralne aktivnosti i ona mora biti implementirana uz participaciju i transparentnost. EU finansira ruralni razvoj u okviru drugog stuba EU i posebno podržava sinergije između poljoprivrede i ostalih aktivnosti u zapostavljenim oblastima,
 - Diversifikacija prihoda u ruralnim oblastima podrazumeva sledeće: turizam – sve je više tržišnih niša poput ruralnog turizma, ekološkog

turizma, avanturističkog turizma, kulturnog turizma, zelenog turizma, lova, sportova na otvorenom; profilisanje lokalnih proizvoda (brendiranje i obeležavanje); kuće – vikendice i poljoprivredni rad iz hobija; biotehnologija – nove tehnologije (semena, stočna hrana, žitarice, itd.) u cilju podrške većeg korišćenja zemljišta uz zadržavanje ili povećanje prinosa; javne i privatne usluge koje poljoprivredni proizvođači mogu da obavljaju sami, koji mogu biti zaposleni na određeno vreme na održavanju ruralnih puteva i staza za pešačenje, odnošenje otpada, poštanske usluge, školski prevoz.

2. Ograničenja vezana za politike revitalizacije:

Kako bi se pronašle prave politike za revitalizaciju neophodan je sistemski pristup i definisanje opcija za revitalizaciju ruralnih oblasti uključujući:

- Očuvanje biodiverziteta, politika koje podstiču diversifikaciju u cilju ostvarenja koristi od prirodnog potencijala ruralnog turizma, organske poljoprivredne proizvodnje, sakupljanja sporednih šumskih proizvoda, revitalizacija radi rekreacije, očuvanja kvaliteta života i biodiverziteta,
- Revitalizacija ekonomskog razvoja, razvoja ruralnih oblasti iz ekonomskih razloga i ostvarenja sinergija sa ostalim sektorima.

3. Ograničenja vezana za socijalne snage:

- Ubrzana urbanizacija, depopulacija ruralnih oblasti. Depopulacija je očigledna na čitavoj teritoriji zapadnog Balkana posebno u poslednjoj deceniji. Trendovi depopulacije razlikuju se od države do države,
- Moguće mere u cilju promene tog trenda su sledeće: produžetak očekivanog životnog veka, ograničavanje kontrole rađanja, povećanje imigracije, rad na povećanju plodnosti i implementacija principa programa LEADER u ruralnom razvoju.

4. Ograničenja vezana za razvoj ljudskih resursa:

- Neformalna ekonomija je prilično raširena u državama zapadnog Balkana i iznosi od 27% do 50% BDP ; Albanija 55,3%, Bosna i Hercegovina 42 %, Makedonija 32 %, Crna Gora 39,1 %, Srbija 43 % (EAR)
- Oko 69% neformalnog rada odnosi se na zapošljavanje u poljoprivredi, a ostatak je raspoređen jednako između neformalnog rada i samozapošljavanja u nepoljoprivrednim sektorima (Svetska banka, 2010.)
- Uprkos svim nstojanjima i intervencijama koje imaju za cilj smanjenje sive ekonomije i posebno „sivog“ zapošljavanja, to su i dalje najbolje održivi segmenti tržišta rada u poslednjih 20 godina
- Formalnost i neformalnost u regionu ne javljaju se kao dvostruka opcija već duž čitavog spektra statusa od potpune neformalnosti preko poluformalnosti (poljoprivredno zapošljavanje, samozapošljavanje, duplo

knjigovodstvo zarada u mnogim, posebno malim, privatnim firmama) do pune formalnosti koja se tipično javlja u javnom sektoru.

5. Ograničenja vezana za tehnološke snage/Inovacije:

- Proizvođači na gazdinstvima i fabrike u industriji hrane na zapadnom Balkanu moraju da rade na inovacijama da bi preživeli na tržištu hrane u velikoj konkurenciji u okviru EU,
- Kritični faktori uspeha su: finansijski resursi, skupi materijali ili laboratorije, znanje, zaštita intelektualne i industrijske svojine, znanja o potencijalnim tržištima, partnerstvima i klasterima, jaka povezanost industrije i univerziteta,
- Prednosti u ovoj oblasti mogu da budu i povezivanje hrane sa zdravljem od strane potrošača,
- Industrija hrane u državama zapadnog Balkana trebalo bi da uzme u obzir „trostruku spiralu saradnje“ („Triple Helix Collaboration“) između društva, industrije, istraživanja i socijalnih partnera kako bi omogućila njihov rast i održivost na mnogo uspešnji način,
- Informacione i komunikacione tehnologije (IKT) i dostupnost osnovne IKT ne bi trebalo više da bude prepreka u državama zapadnog Balkana, specifična IKT za hranu sa nano-senzorima u okviru hrane trebalo bi da bude razvijena zajedno sa inteligentnim etiketama koji bi omogućili potpuno praćenje proizvoda kako bi se odgovorilo na potrebe potrošača na savremen način. Trebalo bi takođe razviti brze ADSL mreže komunikacije. Brzo širenje pokrivenosti mobilnim telefonima u zemljama u razvoju pruža jedinstvenu mogućnost da se olakša uvođenje tehnologije preko programa zasnovanih na informacionoj i komunikacionoj tehnologiji za korišćenje u poljoprivredi uz kategorizaciju preko mehanizma (glas, tekst, internet i mobilni transfer novca) i tipa ponuđene usluge. Uticaj ovih programa na znanje poljoprivrednih proizvođača, usvajanje tehnologije i dobrobit (kao i njihova efikasnost troškova) mnogo su vidljiviji u zemljama zapadnog Balkana. Za AMIS, kao što je slučaj sa svakim drugim informacionim sistemom, biće potrebno vreme da bi sazio na nacionalnom i regionalnom nivou,
- Zelena i plava ekonomija u poljoprivredi: održivi turizam kao primer zelene ekonomije, centri za finansiranje i održivi biznis, čišća proizvodnja i odgovorni biznis i finansije, strategija razvoja zelene ekonomije, efikasnost korišćenja resursa, održiva potrošnja i proizvodnja, javne nabavke za zelenu ekonomiju, inovacije u zelenoj ekonomiji i održivoam razvoju, obrazovanje za potrebe zelene ekonomije, socijalna uključenost i smanjenje siromaštva u ruralnim područjima, jačanje porodičnog, ženskog i omladinskog preduzetništva na selu, promocija regionalne saradnje vezana su za nove mogućnosti u oblasti inovacija i tehnologija.

6. Ograničenja vezana za Istraživanje i razvoj
 - Profesionalne institucije i odeljenja na univerzitetima (za poljoprivredu, šumarstvo, veterinu) koja su vezana za primarni sektor, koriste tradicionalne tematske pristupe i metode koje često nisu aktuelne, nedostaje im interdisciplinarni pristup koji je toliko tipičan za evropsko planiranje,
 - Mala finansijska sredstva namenjena istraživanju. Istraživačka zajednica je mala: 2.300 naučnika u Albaniji, 255 zaposlenih u istraživanju i razvoju i 1.800 istraživača u Makedoniji, 22.500 zaposlenih i 11.600 istraživača u Srbiji. Postoji ukupno 47 istraživačkih jedinica u zemljama zapadnog Balkana koje se bave istraživanjem proizvodnje agro-hrane uključujući 17 univerziteta. Procenjuje se da ima 3.650 istraživača podeljenih u 325 istraživačkih grupa. Postoji potreba za izgradnjom kapaciteta i boljim programiranjem istraživačke politike. Poljoprivreda i industrija proizvodnje hrane (barem u nekim zemljama zapadnog Balkana) poznate su po velikoj brzini implementacije osnovnih inovacija iz drugih industrija (poput IKT, logistike, marketinga),
 - Transfer tehnologije za veliki broj malih i srednjih preduzeća predstavlja izazov zbog ograničenih upravljačkih kapaciteta i zahtevnih upravljačkih zadataka u većem broju oblasti. Za politiku istraživanja i razvoja postoji veliki spisak tema za inovaciju. One uključuju teme iz oblasti zdravlja, mikro-mašinske obrade, upravljanja lancima proizvodnje hrane ('pristup od viljuške do gazdinstva') i teme koje se odnose na hranu i potrošače. Pristupi tkzv. „Dolina hrane“, mogli bi da poboljšaju transfer znanja sa univerziteta na mala i srednja preduzeća, zadruga i gazdinstva. Istraživanje i obrazovanje predstavljaju ključne elemente u sektoru kome je potrebna modernizacija i koji mora postati konkurentan. Tehnologija proizvodnje hrane i nauka o biljkama predstavljaju sve interesantnije oblasti istraživanja.
7. Ograničenja vezana za Inovativne institucije/ Inkubatore, klastere i mreže
 - Nacionalni inovacioni sistem – Infrastruktura za poslovnu podršku poput klastera, centara za tehnologiju i inovacije, tehnološki i naučni parkovi, centri za započinjanje posla (*start-up* centri) i neke slične organizacije u državama zapadnog Balkana uglavnom su razvijeni kao sveobuhvatna podrška poslovanju uključujući inkubaciju i strategije za poboljšanje obima i kvaliteta službi za podršku poslovanju, nisu specijalizovni za agorindustriju,
 - Vodeća grupa država zapadnog Balkana – Hrvatska, Srbija i Makedonija je ostvarila napredak u podršci inovacijama. Hrvatska je vodeća država kada se radi o okruženju za mala i srednja preduzeća, o centrima za inovaciju i tehnologiju i o saradnji, ima najnaprednije programe za biznis inkubatore, nacionalnu mrežu biznis inkubatora kao i nacionalni program za podršku

njihovom radu i za ustanovljavanje novih. Nacionalni inovacijski sistem (NIS) Hrvatske je nedovoljno razvijen u poređenju sa svim državama članicama Evropske unije. Hrvatska zaostaje u faktorima rasta na osnovu znanja koja obično oblikuju novu tehnološko-ekonomsku paradigmu – ekonomiju znanja poput: struktura kvalifikacija radne snage, tehnološke sposobnosti kompanija, istraživački kapacitet u industriji i kompjuterizacija,

- Srbija je razvila 92 industrijske zone, 2 postojeća i 4 planirana tehnološka parka, 4 postojeće i 4 planirane slobodne zone, 66 braunfield lokacije, 85 klaster inicijativa (5 klastera je iz agro-industrije), 23 biznis inkubatora (uglavnom multifunkcionalna) i solidni politički okvir za razvoj malih i srednjih preduzeća i ostvarila je reforme. Makedonija je skoro učinila veoma značajne korake u razvoju malih i srednjih preduzeća na osnovu Strategije za mala i srednja preduzeća: pet klastera (u oblasti turizma, tekstila, informacionih tehnologija, vina kao i industrije proizvodnje jagnjetine i sira), otvoreno je pet centara za transfer tehnologije i radi uz podršku programa TEMPUS. Do 2010 u Albaniji je bilo 8 industrijskih klastera u industriji turizma, u industriji prerade mesa i u industriji trava i začina. U Bosni i Hercegovini postojali su: automobilski klaster (AC-BiH), klaster drvoprerade i šumarstva (WP&F BiH), klaster turizma „Institut za saradnju“ (IFC), 6 centara za istraživačku inovativnu tehnologiju i dva inkubatora u Tuzli i Brčkom,
 - U Crnoj Gori razvoj biznis inkubatora je početnoj fazi uz podršku Razvojnog fonda Crne Gore, do 2009. razvijen je Business start-up centar i Biznis inkubator Podgorica,
 - Osnovni informacioni sistemi poput FADN i EAA, koji se primenjuju u državama članicama EU, uopšte ne postoje ili su u veoma ranoj fazi implementacije,
 - Čak često ne postoji potpun registar poljoprivrednih proizvođača. Stoga u mnogim slučajevima ministarstva poljoprivrede ne raspolažu podacima i kapacitetom za sprovođenje dobre političke analize i procenu mogućeg uticaja poljoprivrednih i ostalih politika sa potencijalnim uticajima na sektor
8. Ograničenja vezana za Bezbednost hrane i standarde
- Zbog implementacije Bele knjige o bezbednosti hrane Komisije, zakonodavstvo koje reguliše proizvodnju hrane u zapadnom Balkanu kreirano je kako bi odgovorilo na sve veće zabrinutosti zbog bezbednosti hrane, informisanja potrošača i funkcionisanja internog tržišta,
 - U državama zapadnog Balkana oko dve trećine prihoda prosečne ruralne porodice dolazi iz poljoprivrede sa sve većim prihodom u gotovini od prodaje stočnih proizvoda, mleka, povrća, grožđa i ostalog voća koje

proizvode. Stoga je sistem kontrole kvaliteta vode koji loše funkcioniše jedan od najozbiljnijih problema za sektor i za zaštitu potrošača. EU je primenila sporazum Svetske trgovinske organizacije o sanitarnim i fitosanitarnim merama. Taj sporazum određuje osnovna pravila, ali članovi Svetske trgovinske organizacije imaju pravo da odrede svoje standarde iako je neophodno da poštuju sledećih pet elemenata: harmonizaciju sanitarnih i fitosanitarnih mera na osnovu međunarodnih standarda (Komisija Codex Alimentarius Organizacije za prehranu i poljoprivredu/Svetske zdravstvene organizacije (FAO/WHO); Međunarodna organizacija za zdravlje životinja i FAO Sekretarijat Međunarodne konvencije o zaštiti bilja za zdravlje bilja); transparentnost - od nacionalnih vlada se zahteva da informišu druge zemlje o svakoj novoj ili promenjenoj sanitarnoj i fitosanitarnoj meri koja bi mogla da utiče na trgovinu; naučna osnova – Sporazum o sanitarnim i fitosanitarnim merama omogućuje zemljama da odrede svoje standarde bezbednosti hrane i zdravlja životinja i bilja, ali oni treba da imaju naučnu osnovu; nediskriminacija – strani proizvodi treba da imaju manje povoljan tretman nego domaći proizvodi; ekvivalentnost – članovi će zauzvrat prihvatiti sanitarne ili fitosanitarne mere drugih članova čak i ako se mere razlikuju od njihovih, iako napredak u usvajanju tih mera deluje prilično ograničeno, poseban sistem određenja cena, što ohrabruje poljoprivrednike da proizvode proizvode visokog kvaliteta, mogao bi da bude jedan od elemenata. Pored toga, mali proizvođači često nemaju dovoljno resursa za primenu i održanje sistema bezbednosti hrane. U skladu sa FAO (2007), realno gledano, manje od 10% poljoprivrednika proizvodi dovoljno da bi mogli da učestvuju u konkurenciji na višem nivou i da bi ulagali u skupe nove tehnologije.

9. Ograničenja vezana za Finansijske snage

- Nedostatak finansija u ruralnim oblastima predstavlja jedan od glavnih razloga zašto poljoprivrednici ne mogu da ulažu u poboljšanje ili proširenje baze proizvodnje i da postanu konkurentniji,
- Direktna podrška proizvođačima bila je glavni element budžetih transfera u oblasti poljoprivrede i glavni faktor rasta i budžetskih fondova,
- U svim ispitanim zemljama proizvodnja žitarica i stoke prima podršku kroz subvencije cena,
- Direktna davanja proizvođačima i/ili davanja po broju određenih grla stoke i input subvencija, što su sve oblici podrške koji nisu u skladu sa reformisanom zajedničkom politikom poljoprivrede,
- Plaćanja na osnovu *istorijskih prava* trebalo bi da se uvedu u ovim zemljama,

- Primena *direktnih plaćanja* u skladu sa propisima EU uvedena je u Hrvatskoj i delimično u Makedoniji, a kod drugih su preduzeti neki značajni koraci u tom pravcu,
- *Finansiranje po računu/troškovima skladištenja*, privatno skladište kao skladište na terenu (dogovor po kome kompanija za kreditnu podršku preuzima skladište deponenta (proizvođača/klijenta) ili javno skladište iznajmljujući ga (ili njegov deo) za nominalni iznos i postaje odgovorna za kontrolisanje roba koje će služiti kao obezbeđenje jeste posebno interesantan instrument malim i srednjim preduzećima u ruralnim oblastima, koja često nisu u mogućnosti da pruže obezbeđenje neophodno za zajmove zbog nedostatka dovoljne količine uobičajenih garancija,
- Zajmovi sa kreditnom garancijom, (iskustvo hrvatske agencije za mala preduzeća, portugalske zajedničke garancije i udruženja srpskih banaka u postavljanju i održavanju sistema zajedničke garancije i kreditnog biroa) mogu pomoći da se smanji asimetrija u informisanju između onih koji uzimaju i onih koji daju zajmove. Osim toga, zajmovi sa kreditnom garancijom mogu da ublaže visoke zahteve za garancijama koje postavljaju banke,
- Poljoprivredna proizvodnja po ugovoru (na ugovor) i dogovori između poljoprivrednika i kompanija za komercijalnu proizvodnju – udruženja proizvođača odnosi se na sistem u kome jedinica za centralnu obradu ili izvoz otkupljuje žetvu nezavisnih poljoprivrednika, a uslovi kupovine dogovoreni su unapred ugovorom. Sve vrste ugovora su u interesu poljoprivrednika na zapadnom balkanu i malih i srednjih preduzeća u sektoru agro-industrije: ugovori o specifikaciji tržišta, ugovori o obezbeđenju resursa, ugovori o upravljanju proizvodnjom, dogovori između poljoprivrednika i kompanija za komercijalnu proizvodnju, multipartidni sporazumi. Zadruga bi na zapadnom Balkanu trebalo u principu da budu idealne institucije za integrisanje svih faza proizvodnog procesa i za obezbeđenje potpunog zastupanja poljoprivrednika.

OČEKIVANI PODSTICAJI AGROSEKTORU ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA OD EVROPSKE UNIJE

Predpristupna podrška razvoju poljoprivrede i ruralnih oblasti – IPARD jeste 5. komponenta IPA – šireg instrumenta EU za pripremu i pomoć u okviru proširenja EU. U monetarnom smislu zapadni Balkan bi trebalo da dobije oko u proseku 765 miliona evra godišnje. Ako bi države Zapadnog Balkana bile tretirane ravnopravno sa dve nove države članice iznos za budžet EU bio bi veći za oko 2 milijarde evra na oko 2,7 milijardi evra 2011. Investicioni okvir za zapadni Balkan (WBIF) odobrio je 42 zahteva za grantovima od korisnika čime je obezbeđen doprinos od

81 miliona evra iz Zajedničkog fonda za grant sredstva. Razvoj privatnog sektora pokrenut je kao novi sektor sa prvim grantom od 34,2 miliona evra za veliku regionalnu inicijativu. Priprema projekta značajno je ubrzana sa studijama koje su do sada obavljene za 25 grantova od ukupno 123 izdate saglasnosti. EWBJF je predložio 220 miliona evra ukupnih potencijalnih investicija od oko 10 milijardi evra.

Ublažavanje rizika i monitoring politika i podsticaja razvoja agrosektora

Region država zapadnog Balkana je jedna od najranjivijih oblasti u Evropi sa posledicama i uticajima klimatskih promena i rizicima po životnu sredinu. Uticaj klimatskih promena uključuje pojačan obim poplava i suša i veću štetu koju one nanose kao i smanjenje prinosa žitarica. Usvojeni SEE/CCFAP-A („Okvirni akcioni plan za klimatske promene za adaptaciju za Jugoistočnu Evropu“) koji važi od 2009. do 2015. obezbeđuje okvir za bavljenje temama koje se odnose na prilagođavanje. Većina zemalja Zapadnog Balkana su potpisnice Okvirne konvencije o klimatskim promenama Ujedinjenih nacija (UNFCCC) i Kjoto protokola (KP) i u obavezi su da rade na razvoju strategija za ublažavanje klimatskih promena i za prilagođavanje izmenjenim klimatskim uslovima. Takođe su obavezne da saraduju u praćenju klimatskih promena, u transferu istraživanja i tehnologije i da podstiču obrazovanje i javnu svest. S tim u vezi, sve zemlje Evrope koje su kandidati za priključenje EU preuzele su te obaveze u okviru UNFCCC i KP. Iz sledećih oblasti trebalo bi da budu obezbedeni odgovori zemalja zapadnog Balkana u smislu ublažavanja rizika i monitoring:

- Javne politike (obaveze u poljoprivrednom okruženju, poljoprivredne oblasti u okviru mreže Natura 2000),
- Tehnologije (stepene obuke poljoprivrednika i korišćenja savetodavnih usluga u vezi sa poljoprivrednim okruženjem),
- Signali i ponašanje tržišta (oblasti pod organskom poljoprivrednom proizvodnjom),
- Korišćenje inputa (korišćenje mineralnih đubriva, korišćenje pesticida, irigacija, korišćenje energije),
- Korišćenje zemljišta (promena korišćenja zemljišta, šema sadnje, uzgoja stoke),
- Upravljanje poljoprivrednim gazdinstvima (zemljišni pokrivač, obrada zemljišta, skladištenje đubriva),
- Trendova (intenzifikacije/intenzifikacije, specijalizacija, rizik od napuštanja zemljišta, ravnoteža azota),
- Zagađenje (rizik od zagađenja fosforom, rizik od pesticida, emitovanje amonijaka, emisija gasova koji izazivaju efekat staklene bašte),

- Smanjenje resursa (izvlačenje vode, erozija zemljišta, genetski diverzitet),
- Koristi (poljoprivredno zemljište visoke prirodne vrednosti, proizvodnja energije iz obnovljivih izvora),
- Biodiverzitet i staništa (trendovi nastanjanja prica na poljoprivrednom zemljištu),
- Prirodni resursi (kvalitet zemljišta, kvalitet vode – zagađenje nitratima, kvalitet vode – zagađenje pesticidima),
- Pejzaž – (stanje i diverzitet).

Da bi se poboljšali uslovi rada i života za radnike u agroindustriji kao i za nezaposlene koji su u potrazi za novim mogućnostima u poljoprivrednoj proizvodnji i zelenoj ekonomiji u zemljama zapadnog Balkana posebno bi sindikati trebali da se više angažuju na koordinaciji kolektivnog pregovaranja na nivou Zapadnog Balkana, na skorijoj socijalnoj i ekonomskoj integraciji budućih država članica kao i za to da dalja pridruženja doprinesu socijalnoj koheziji celokupne Evrope. Samo uz očuvanje visokog nivoa socijalnih i ekonomskih standarda Evropska integracija može biti zaista uspešna.

DISKUSIJA I ZAKLJUČCI

U ovom radu su obrađena pitanja podsticaja razvoja agroindustrijskog sektora zemalja zapadnog Balkana. U tom smislu su prezentovani rezultati razvoja ove privredne grane, njene dosadašnje strukture, insitucionalne podrške i doprinosa sektora ukupnom dohotku i zaposlenosti zemalja. Obzirom na značaj, objektivne mogućnosti i resurse koji ovaj sektor ima, u procesu pridruživanja EU neophodna je modernizacija agroindustrije da bi se povećala konkurentost i produktivnost, a tako i izvoz razmenjivih roba veće dodate vrednosti. U tom smislu su izneti arguemnti i ograničenja za modernizaciju sektora, kao i potreba razvoja ingeralnog i teritorijalnog pristupa u definisanju podsticaja finanisjskog, socijalnog, insitucionalnog i ekonomskog karaktera, a sve u cilju ravnomernijeg ruralnog i ukupnog razvoja zemalja zapadnog Balkana.

Literatura

1. Grozđanic R. (2013) Agribusiness and Agro-Industrial Strategies, Policies and Priorities for Achieving Higher Competitiveness, Employability and Sustainability in the Western Balkans Region, International Monography, Fridrich Ebert Foundation, available at: www.fessoe.de
2. Grozđanic R. Radovic-Markovic M. Jevtic B. (2013) New Technologies, Green Growth and Jobs, (EEE 2013), Book of Proceedings ISBN 978-86-6069-093-9, pp.92-112

3. Grozdanic R. Cogoljevic D. Karavelic Z. (2013) Market and Trade Patterns of Organic Products, (EEE 2013), Book of Proceedings ISBN 978-86-6069-093-9, pp.355-377
4. Kaplan R.& Norton D.(2001) The Strategy-focused Organization, Harvard Business Press, 2001
5. Karajkov R. (2007) N.G.O.'s in the Balkans: Too Much of a Good Thing?, OneWorld South East Europe, <http://www.balcanicaucaso.org/bhs/zone/Srbija/Jugoistocna-Evropa-koja-poljoprivredna-politika-97414>
6. Larson D. F. Lampietti J. Gouel C. Cafiero C. Roberts J. (2012) The World Bank, WPS6031
7. Prevelakis, G. (1997) I Balcani, Il Mulino, Bologna
8. Radović-Marković M. Grozdanić R. (2013) Risks and Damages in the Conditions of Globalization and Climate Change. Y: KOČOVIĆ, Jelena. Product Specifics on the Markets of Insurance and Reinsurance. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Economics Publishing Centre, , str.169-187. [COBISS.SR-ID 512214370]
9. Radović-Marković M. Nelson-Porter B. Grozdanić R. (2013) RURAL WOMEN INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP IN TRANSITION COUNTRIES, International Conference *Contemporary . Research on Organization Management and Administration* 2013, No.1 ISSN (online) 2335-7959, pp. 86-97
10. Stevens R. D & Jabara, C. L (1988) Agricultural development principles: Economic theory and empirical evidence, Johns Hopkins University Press, Baltimore & London
11. Volk T. (2010), *Agriculture in the Western Balkan Countries*, Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe, edited by Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe,
12. Internet izvori:
13. Agripolicy.net: <http://www.europartnersearch.net/agripolicy/>
14. Faostat: <http://faostat.fao.org/>
15. AGROBIZNIS: prirodni, tržišni i investicioni brend Jugoistočne Evrope”, 6. mart 2013. Sava Centar, Beograd

AGRO INDUSTRIAL SECTOR INCENTIVES IN BALKAN COUNTRIES

Radmila Grozdanić⁴
Mirjana Radovic Marković⁵
Vladimir Vukotić⁶

Abstract

The issue “Incentives to agro-industry sector”, researched in this paper builds its results on statistical and empirical data focused on developing theory that has applied relevance to practical problems of implementation in agroindustry and its modernization related interventions. As the countries of Western Balkan have the same future according to the requirements in the accession process to European Union, they are researched as a group, main characteristics of their agroindustry sector, the benefits to the economy, productivity and competitiveness problems. The contribution of this research can be seen in suggestions on new institutional and partnership view of agricultural policy, the importance of understanding the structure of the agricultural sector and system in defining various instruments for agroindustry growth (Stevens & Jabara,1988), and the conditions that a viable strategy of sectorial policy should obey (Kaplan & Norton, 2001):economic sustainability, social and political sustainability, fiscal sustainability and institutional sustainability on long term.

Keywords: *Agroindustry, policy, Western Balkan countries, competitiveness, sustainability*

⁴ Radmila Groydanić, PhD, Full Professor, Univerziteta, Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, Belgrade, Email: sme_rada@hotmail.com

⁵ Mirjana Radović Marković PhD, Full Professor The Institute of Economic Sciences, Belgrade, Email: mradovic@gmail.com

⁶ Vladimir Vukovic, MA, Oppportunity bank Chairman, Novi Sad, Email: vvukovic@obs.rs